

UNIVERSITATEA « ȘTEFAN CEL MARE » DIN SUCEAVA
ȘCOALA DOCTORALĂ DE ȘTIINȚE SOCIO-UMANE
FACULTATEA DE LITERE ȘI ȘTIINȚE ALE COMUNICĂRII

TEZĂ DE DOCTORAT

DOMENIUL FILOLOGIE

*Nume și nomenclatoare în traducerea
literaturii testimoniale și memoriale*

REZUMAT

CONDUCĂTORI ȘTIINȚIFICI:

Prof. univ. dr. Albumița-Muguraș CONSTANTINESCU

Prof. univ. dr. Maria PAPADIMA

DOCTORANDĂ:

Irina DEVDEREA

SUCEAVA
2023

SUMAR

CUVINTE CHEIE	3
CUPRINSUL TEZEI DE DOCTORAT	4
REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT	7
Contextul și motivele alegerii temei de cercetare.	7
Obiectivele cercetării. Prezentarea corpusului de studiu și analiză.	7
Structura și conținutul tezei.	8
Importanța și originalitatea cercetării.	12
BIBLIOGRAFIE	14

CUVINTE CHEIE: Holocaust, Gulag, lagăr de concentrare, genocid, călău, victimă, martor, mărturie, literatură concentraționară, text testimonial, memorie colectivă, roman memorial, literatură testimonială, literatură memorială, traducere, traductologie, istoria traducerilor, strategii de traducere, procedee de traducere, tehnici de traducere, limbă sursă, limbă țintă, limbă-cultură sursă, traducere nume, culturem, nume propriu, antroponime reale, antroponime fictive, nomenclator, limbaj concentraționar, religie iudaică, Wiesel, Levi, Dabija, *La Nuit*, *Tema pentru acasă*.

CUPRINS

Introducere	7
Capitolul I : Concepte operatorii	10
1. Literatura testimonială și literatura memorială	10
1.1. Narațiune concentraționară	10
1.2. Literatură și memorie / memorii	11
1.2.1 Memorie individuală / memorie colectivă, mnemonic / memorial	11
1.2.2 Memorie / Memorii	12
1.2.3 Roman memorial	14
1.2.4 Câteva trăsături caracteristice ale literaturii memoriale	15
1.3. Literatură și mărturie,-ii	16
1.3.1 Mărturia – gen literar sau simplu act verbal ?	16
1.3.2 Mărturia – un gen literar ambivalent	17
2. Nume și nomenclatoare	18
2.1. Nume	18
2.1.1 A numi	19
2.1.2 A denumi	19
<i>Nume comun / Nume propriu</i>	20
<i>Moduri de utilizare a numelor proprii</i>	21
<i>Denumiri proprii</i>	22
<i>Cultureme</i>	23
2.1.3 A desemna	24
2.1.4 A chema	24
2.2. Nomenclatoare	25
2.2.1 Câmpuri semantice	25
2.2.2 Denotație și conotație	26
3. Instrumente, procedee, strategii și tendințe de traducere	26
3.1. Unitate de traducere	26
3.2. À propos de « procedee » de traducere sau paradigma operațională	27
3.3. Strategii și tendințe de traducere	27
3.3.1 Strategii de traducere a numelor proprii	30
3.3.2 Strategii de traducere a culturemelor	34
3.3.3 Tehnici de traducere a numelor cu rol de metaforă	36
3.3.4 Tendințe de deformare	38
Capitolul II : O istorie a traducerilor din literatura testimonială și memorială	41
1. Literatura despre Holocaust în Franța. Istoria traducerilor în alte limbi.	41
1.1. Anii 1944-1950. Explozie de mărturii	42
1.2. Anii 1951-1980. Declin ce pregătește o relansare a scrierilor testimoniale și memoriale	43
1.3. Era martorului : din anii 80 până în zilele noastre	49
2. Elie Wiesel, <i>La Nuit</i>.	51
2.1. Trilogia <i>La Nuit</i> și istoria traducerilor	51
2.2. Elie Wiesel și <i>La Nuit</i> în România	59
2.2.1 Prima versiune românească	59

2.2.2	Versiunea din 2005	60
2.2.3	Versiunea din 2012	61
3.	Literatura despre Gulag în Basarabia	62
3.1.	Texte scrise de martori	63
3.2.	Texte scrise de non-martori	65
4.	Nicolae Dabija, <i>Tema pentru acasă</i>	67
4.1.	Modul în care a fost conceput romanul. Structura romanului	67
4.2.	Subiectul și personajele romanului	68
4.3.	Istoria traducerilor	70
4.3.1	Versiunea franceză	70
4.3.2	Versiunea italiană	71
4.3.3	Alte versiuni	71
Capitolul III :	Procedee de traducere a numelor din <i>La Nuit</i>	73
1.	Câmpul semantic « Génocide »	73
1.1.	Călău	73
1.1.1	Nume de naționalități, nume ce indică apartenența la un partid	73
1.1.2	Nume de organizații paramilitare și de structuri armate	75
1.1.3	Nume de grade militare și de funcții	80
1.1.4	Antroponime	85
1.1.5	Nume comune [+ persoană care ucide o altă persoană lipsită de posibilitatea de apărare]	87
1.2.	“Zona gri”	88
1.2.1	Nume de funcții și specialități	89
1.2.2	Nume de naționalități	97
1.2.3	Antroponime	99
1.2.4	Nume comune între ghilimele	99
1.2.5	Metafore și comparații	102
1.3.	Victime	107
1.3.1	Metafore și comparații	107
1.3.2	Nume injurioase	114
1.3.3	Nume comune generice	117
1.3.4	Nume comun între ghilimele – « musulman »	120
1.3.5	Nume proprii	121
1.3.5.1	Antroponime : nume, prenume, poreclă	122
1.3.5.2	Nume de naționalități/etni, toponime	125
1.3.6	Număr	127
1.4.	Moartea	128
1.4.1	Câmpul lexical « Nuit »	128
1.4.2	Câmpul lexical « Feu »	134
2.	Câmpul semantic « Religion judaïque »	141
2.1.	Nume de sărbători religioase	142
2.1.1	<i>Pâque/ Pessah</i>	142
2.1.2	<i>La Pentecôte</i>	143
2.1.3	<i>Sabbat</i>	144
2.1.4	<i>Roch-Hachanah</i>	146
2.1.5	<i>Yom Kippour</i>	147

2.2. Nume de texte și discipline ale religiei iudaice	148
2.2.1 <i>La Bible și le Talmud</i>	148
2.2.2 <i>La Kabbale și le Zohar</i>	148
2.2.3 <i>Le Kaddich</i>	149
Capitolul IV : Procedee de traducere a numelor din romanul <i>Tema pentru acasă</i>	150
1. Câmpul lexical « Lumină »	150
1.1. Lumină naturală	151
1.1.1 Lumina astrilor	151
1.1.2 Locuri ce răsună de lumină. <i>Poiana – poiana.</i>	154
1.2. Lumina omului	155
1.3. Lumină divină	156
1.4. Lumină artificială	157
2. Cultureme	158
2.1. Cultureme românești	159
2.1.1 Referințe la literatura română și folclor	159
2.1.2 Referințe la tradiții	160
2.1.3 Referințe la bucate tradiționale și la vestimentația românilor	162
2.2. „Cultureme” ruso-sovietice	163
2.3. Cultureme ale altor culturi	165
3. Nume proprii, reale sau fictive ?	166
Concluzii	170
Bibliografie	174
Anexe	185
Anexa 1 Literatura despre Holocaust în Franța. 1944-1950	185
Anexa 2 Literatura despre Holocaust în Franța. 1950-1980	190
Anexa 3 Literatura despre Holocaust în Franța. Era martorului.	191

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

Contextul și motivele alegerii temei de cercetare.

Trăim un început de nou mileniu în încercarea de a ne făuri un prezent luminos, aparent liberi în gândire și exprimare. Încercările noastre se vor dovedi însă a fi zădarnice fără lecția trecutului, cea pe care au scris-o predecesorii noștri cu dureri și suferințe, cu dragoste și speranță. Trecutul, deloc îndepărtat, vine să ne învețe despre pericolul care pândește Omenirea, despre ce și cum să facem ca să nu ajungem în plasa ucigătoare a unor sisteme totalitare. Vocea lui este vocea martorilor, a celor care au trecut prin situații singulare, experiențe extreme și au supraviețuit. Au supraviețuit ca să vorbească în numele celor împușcați, arși de vii, gazați, doborâți de foame și frig. Au supraviețuit ca să vorbească și să pună Omenirea în gardă.

Două evenimente-catastrofă ale secolului trecut sunt în atenția noastră: Holocaustul și Gulagul sovietic. De ce tocmai aceste două? Pentru că ne-au afectat direct pe noi, cei din Europa de Est. Pentru că de înțelegerea tragediei trăite de basarabenii deportați în Siberia și a celei trăite de evreii deportați în lagărele de concentrare și exterminare naziste depinde prezentul nostru, al urmașilor lor.

În România s-a vorbit și s-a scris despre Holocaust, în special după înființarea în 2005 a Institutului Național pentru Studiul Holocaustului din România „Elie Wiesel”. S-au realizat cercetări care au vizat, în general, soarta comunităților evreiești din diverse localități ale României și modul în care societatea românească a reacționat la genocidul evreilor. Marea parte a studiilor au fost efectuate de cercetători din domeniul istoriei și al sociologiei.

Gulagul sovietic este mai puțin prezent în lucrările de cercetare din România ultimilor ani, în schimb, se vorbește despre “Gulagul” românesc – sistemul penitenciar pentru deținuții politici din perioada comunistă, abordat în studii istorice și sociologice, dar și în lucrări de cercetare a poeziei carcerale (Radu Gyr, Valeriu Gafencu, Aurelian Bentoiu ș.a.) și a memorialisticii (Nicolae Steinhardt, Ion Ioanid ș.a). Totuși, este de amintit volumul apărut în 2019, la editura Cetatea de Scaun din Târgoviște, *Sovietland. Țara Gulagului.*, semnat de Antoaneta Olteanu.

Având în vedere că niciunul din studiile realizate până în prezent nu au abordat mărturiile supraviețuitorilor Holocaustului și Gulagului sovietic ca pe niște texte literare ce pot fi traduse în vederea extinderii arealului de difuzare a mesajului pe care îl poartă, ne-am propus să inițiem o cercetare de acest gen. Domeniul nostru de studiu este reprezentat, prin urmare, de literatura testimonială și memorială care reflectă cele două dezastre ale secolului al XX-lea: Holocaustul și Gulagul. În demersul nostru ne limităm la textele scrise în limba franceză și traduse în limba română, pe de o parte, și la textele scrise în limba română, în Basarabia, și traduse în franceză/italiană, pe de altă parte.

Obiectivele cercetării. Prezentarea corpusului de studiu și analiză.

Cercetarea noastră are drept scop primar schițarea unei istorii a traducerilor textelor testimoniale scrise în limba franceză de către evreii supraviețuitori ai Holocaustului. Totodată, ne propunem să determinăm gradul de pătrundere a literaturii basarabene despre Gulag în alte spații lingvistice.

În cazul mărturiilor despre un eveniment extrem, neobișnuit, traducerii îi revine un rol special. Aceasta se dovedește a fi, din capul locului, o traducere indirectă, întrucât mărturia reprezintă transpunerea într-un limbaj comun, ordinar, a unor fapte nemaivăzute și nemaiauzite, a unor fapte extraordinare. Și așa cum obiectivul mărturiei este de a prezenta dovezi care se vor clare și exacte, precizia în traducere (fiind vorba de traducerea indirectă), altfel zis fidelitatea, devine esențială. Este complicat să spui lucrurilor pe nume când ele încă nu au nume. O dată

depășită de martorii ce mărturisesc, această dificultate este înfruntată de traducători. Datoria acestora este de a găsi în limba țintă corespondențe potrivite pentru a reda realitățile inedite trăite de supraviețuitori.

Un alt aspect al textelor testimoniale despre lagărele de concentrare, care face traducerea lor specială, este limbajul concentraționar care transpare pe alocuri și nu trebuie evitat, pentru că și acesta face parte din dovezi.

Traducerea nu este una simplă nici în cazul textelor gândite de non-martori și plătuite din realitate și ficțiune. Și aici importantă este fidelitatea, tocmai pentru a nu zădărnici planul autorului și a dejuca încercările sale de a face din mit realitate și din realitate mit.

Aceste câteva particularități ale traducerii textelor testimoniale și memoriale despre Gulag și Holocaust explică cauza stabilirii următorului obiectiv al cercetării noastre. Scopul nostru este de a determina care sunt cele mai potrivite procedee și strategii de traducere a numelor, acele nume la care martorii au recurs pentru a denumi realități din experiențele prin care au trecut, dar și acele nume de care s-au folosit non-martorii pentru a crea istorii veridice. La realizarea acestui din urmă obiectiv ne vor servi mărturia lui Elie Wiesel *La nuit* (1958), în calitate de text testimonial despre Holocaust, și romanul lui Nicolae Dabija *Tema pentru acasă* (2007), centrat pe experiența Gulagului, în calitate de scriere memorială.

Așadar, teza noastră intitulată „Nume și nomenclatoare în traducerea literaturii testimoniale și memoriale” are la bază, pe de o parte, o analiză comparativă a traducerilor scrierii testimoniale *La Nuit*, realizate în limba română de către Bianca Zamfirescu (1989), Diana Crupenschi (2005) și Lia Decei (2012), iar pe de altă parte, un studiu comparativ al versiunilor romanului *Tema pentru acasă*, create respectiv de către Maria Antoaneta Hâncu (2015) și Olga Irimciuc (2018) în limbile franceză și italiană. Prin acest demers urmărim, totodată, realizarea unei critici constructive și evaluarea operei de traducere.

Structura și conținutul tezei.

Teza care întrunește rezultatele cercetării noastre cuprinde patru capitole, un text introductiv, concluzii finale și trei anexe.

Primul capitol intitulat „Concepte operatorii” este unul teoretic în care prezentăm elementele de teorie ce ne-au folosit la realizarea studiului nostru practic. Pentru că într-o cercetare traductologică sunt implicate și alte științe decât teoria și practica traducerii, am rezervat fiecărei un spațiu separat.

Pentru început apelăm la teoria literaturii pentru a defini și a situa, printre textele literare, scrierile concentraționare nou-apărute în secolul al XX-lea, al căror număr crește considerabil în anii '70-'90. Aici găsim două noțiuni mai vechi – *literatură testimonială* și *literatură memorială* – ce sunt aplicate unor domenii literare încă disputate sau, mai bine zis, repuse în discuție tocmai cu ocazia apariției noului tip de scriere centrat pe un eveniment-catastrofă. Pentru că nu există definiții definitive, general acceptate, încercăm să lămurim lucrurile prin prezentarea considerațiilor antagoniste ale specialiștilor din domeniu și exprimarea unei poziții proprii față de subiect. Astfel, împărtășim ideea lui Jean-Louis Jeannelle care lansează ipoteza conform căreia mărturia scrisă în proză ar fi un gen literar ambivalent: lipsit de caracteristica definitorie a genului – continuitatea istorică, dar susceptibil de a fi identificat ca o scriere a unei vieți bulversate, prinzând contur la intersectarea autobiografiei (scrierea unei vieți reflectate) cu memoriile (scrierea unei vieți memorabile). În ceea ce privește literatura memorială, aceasta nu se mai reduce la memorialistică, tocmai pentru că spectrul scrierilor ce fac apel la memorie se diversifică spre sfârșitul secolului al XX-lea, memoriilor clasice alăturându-se memorii specifice, care povestesc experiențe singulare, ba chiar memorii imaginate de un non-martor prin care

acesta reinterpretează trecutul. Așadar, vorbind despre lucrarea lui E. Wiesel *La Nuit* folosim termenul de *mărturie (témoignage)*, iar când ne referim la textul literar al lui N. Dabija *Tema pentru acasă*, care se prezintă ca niște amintiri repovestite de fiul unui fost deținut al gulagului, recurgem la noțiunea de *roman memorial (roman mémoriel)*.

În următoarea secțiune a capitolului aducem în prim plan *numele* care constituie unitatea minimă supusă analizei. Aici menționăm ce interpretare acordăm numelui în cercetarea noastră și anume cea de „expresie prin care este denumită o realitate extra-lingvistică”. Totodată, pornind de la patru acte de referire, teoretizate de lingviști precum George Kleiber, Marie-Noëlle Gary-Prieur, Emilia Hilgert, Pierre Frath ș.a. – *a numi, a denumi, a desemna, a chema* – arătăm care sunt categoriile de nume pe care le urmărim în cadrul analizei noastre traductologice: nume comune, nume proprii (antroponime, toponime), denumiri proprii, culturile, nume metaforice, nume injurioase. În același timp, menționăm că în cercetarea noastră prin termenul *nomenclator* desemnăm un ansamblu de nume ce se referă la același subiect. Nomenclatoarele supuse analizei corespund unor câmpuri lexicale ce formează câmpurile semantice de bază ale textului analizat, iar la stabilirea acestora ținem cont de denotația și conotația cuvântului.

Ultima parte a primului capitol este destinată în totalitate traductologiei. În cadrul acestei secțiuni prezentăm instrumentul nostru de lucru – *unitatea de traducere*, bazându-ne pe reflecțiile lui Michel Ballard. Tot aici, arătăm care sunt cele trei procedee de traducere pe care le avem de identificat în cadrul analizei noastre: *traducere prin report* (însoțită sau nu de incrementare sau notă explicativă), *traducere literală*, *traducere creativă*, dar și posibilele *strategii și tendințe de traducere*. Pentru determinarea strategiilor recurgem la teoriile lui Michel Ballard privind traducerea numelor proprii și a culturilor, iar ”analitica” lui Antoine Berman ne folosește la identificarea tendințelor pe care traducătorii le manifestă în procesul creativ al traducerii.

Cel de-al doilea capitol al tezei, după cum îi vorbește titlul „O istorie a traducerilor din literatura testimonială și memorială”, se vrea o prezentare din punct de vedere cronologic a aparițiilor textelor testimoniale și memoriale și a traducerilor acestora. Pentru că cercetarea noastră nu vizează întreaga literatură testimonială și memorială, care reprezintă, de fapt, un domeniu vast și extrem de variat, istoria traducerilor pe care o scriem se referă la textele concepute doar în jurul a două evenimente-catastrofă – Holocaust și Gulag – și doar în limbile franceză (pentru cele cu referire la experiența concentraționară din lagărele naziste) și română (pentru cele cu referire la experiența concentraționară din lagărele sovietice).

Așadar, într-o primă parte, prin evocarea celor mai cunoscute (fapt datorat criticii literare și traducerii) scrieri despre Holocaust schițăm linia parabolică a producerii acestora începând cu perioada imediat postbelică. După o explozie a mărturiilor în primii ani de după război, vine o perioadă de declin (punctul minim al parabolei) pentru ca apoi fenomenul testimonial să reia amploare și să transforme următoarele decenii într-o ”eră a martorului”. Curbei ce caracterizează fenomenul producerii textelor originale îi corespunde o linie dreaptă în ascensiune ce reflectă evoluția traducerilor. Dat fiind faptul că ultima perioadă a istoriei literaturii cuprinde numeroase mărturii pe care nu am putut, nici dorit să le lăsăm nementionate și pentru că procesul de traducere pentru fiecare text în parte s-a manifestat în mod diferit, am inclus în teză trei Anexe care vin să completeze informațiile generale cu date particulare.

Într-o prezentare separată descriem istoria traducerii mărturiei lui E. Wiesel *La Nuit*, care se dovedește a fi cel mai tradus text testimonial din cele scrise în franceză, cunoscând versiuni în peste treizeci și cinci de limbi ale lumii. Numărul traducerilor realizate după 1990 încoace este de două ori mai mare decât numărul celor apărute până în acel an. Acest fapt se datorează atât

notorietății crescute a lui Wiesel, care devine în 1986 laureat al Premiului Nobel pentru Pace, cât și căderii cortinei de fier care împiedica pătrunderea scrierilor lui Wiesel, persona non grata în URSS, în spațiul țărilor din Europa de Est. Versiunilor românești apărute în 1989, 2005 și 2012 le acordăm o atenție aparte, întrucât ele prezintă obiectul nostru de studiu. Le analizăm aici ca pe niște entități editoriale, încercând să deducem din circumstanțe motivul apariției fiecărei din cele două retraduceri.

În a doua parte a celui de-al doilea capitol schițăm o istorie a literaturii testimoniale și memoriale ce reflectă experiența Gulagului sovietic, literatură ce în Basarabia își are începuturile abia în anii '90 ai secolului trecut, așa cum până atunci acest subiect a fost unul tabu în întreg spațiul URSS. Scoatem în evidență faptul că în primii ani de "libertate în exprimare" apar câteva mărturii realizate de oameni de litere (A. Marinat, V. Pirogan, D. Crihan, N. Costenco) care au trecut ei înșiși prin lagărele Siberiei. Stigmatul umilinței trăite și lipsa unor competențe de scriere literară îi oprește însă pe mulți martori din a-și povesti durerea și suferința cu amănunte, mărturiile lor ajungând să aibă, cel mult, forma unui articol de ziar sau revistă. În condițiile în care vocea martorilor nu mai poate fi auzită, din motivele expuse, dar și din cauza trecerii timpului cu care se trec, inevitabil, și martorii, scriitorii basarabeni își asumă rolul de a păstra vie memoria. Astfel, în primele decenii ale noului mileniu apar, pe lângă puținele texte testimoniale ale martorilor (M. Cemârtan-Spânu, B. Vasilev), câteva scrieri datorate unor oameni de litere din R. Moldova (S. Vangheli, N. Dabija, L. Bicec-Zanardelli). Acestei scurte istorii literare îi revine o istorie modestă (pentru a nu spune "absentă") a traducerilor: afară de mărturiile Margaretei Cemârtan-Spânu și romanele lui Dabija și Bicec-Zanardelli, niciun alt text nu a cunoscut deocamdată vreo versiune în altă limbă.

Pentru că romanul lui N. Dabija constituie cel de-al doilea obiect de studiu și analiză, încheiem capitolul cu trecerea în revistă a versiunilor sale realizate în șapte limbi străine, nu înainte de a prezenta trăsăturile specifice ale romanului de care se va ține cont și în analiza comparativă a versiunilor franceză și italiană.

Următoarele două capitole ale tezei reprezintă partea analitică a cercetării noastre. Fiecare din ele conține o analiză a procedeele de traducere a numelor.

Capitolul al treilea vizează procedeele de traducere a numelor și strategiile aplicate de către traducători în versiunile românești ale mărturiei *La Nuit*. Pentru început stabilim exact domeniul de analiză: ne interesează numele cuprinse de câmpurile lexicale ce formează cele două câmpuri semantice de bază ale mărturiei – "Genocidul evreilor" și "Credința/religia iudaică".

Astfel, analizei sunt supuse, mai întâi, numele configurate în trei câmpuri lexicale ce se subordonează conceptului de genocid, câmpuri guvernate de numele *bourreau* (călău), *victime* (victimă), *mort* (moarte), dar și numele ce se pretează câmpului lexical *la "zone grise"* ("zona gri"), noțiune ce nu poate lipsi din discursul despre genocidul evreilor, reprezentând categoria intermediară între victimă și călău. Numele din cele trei câmpuri lexicale ce corespund persoanelor implicate în genocid – *le bourreau*, *les victimes*, *la "zone grise"* – sunt grupate în categorii, criteriile de clasificare fiind: potențialul de identificare (categorie/individ [antroponime, toponime, denumiri proprii]) și sensul numelui (propriu/figurat [nume metaforice, nume injurioase]). Ultimul câmp lexical, *la mort*, este unul marcat de multiple "pietre mortuare", cele mai "grele" fiind "pietrele" ce corespund câmpurilor lexicale *nuit* (noapte) și *feu* (foc), pe care le-am și inclus, dintre toate, în domeniul nostru de analiză.

Numele alese și traducerile lor nu sunt rupte din context pentru a fi analizate. La realizarea analizei folosim unitatea de traducere care vorbește cel mai bine despre procedeele și strategiile

de traducere aplicate de traducători. În așa fel, constatăm că Bianca Zamfirescu și Diana Crupenschi, prin transcrierea unor antroponime (nume de evrei din Maramureș), prin sufixarea siglei SS, folosite în franceză pentru referirea, prin metonimie, la un membru al structurii SS, adoptă strategia de aclimatizare a numelor proprii, pe când Lia Decei se remarcă prin adoptarea unei strategii de preservare a numelor străine, optând pentru traducerea lor prin report. Descoperim, totodată, intenția eșuată a celor trei traducătoare de restituire a formei originale a poreclei pe care ar fi avut-o Moshe, un lucrător de la sinagoga din Sighet: soluțiile lor reprezintă, de fapt, un salt cultural, întrucât traducătoarele au recurs la denumiri specifice religiei creștine. În cazul numelor din limbajul concentraționar, folosite pentru denumirea unor funcții ocupate de cei din "zona gri", observăm recurgerea, în cazul tuturor traducătoarelor, la strategia de preservare a numelor străine. Aceasta este dublată însă, în cazul Biancăi Zamfirescu și Dianei Crupenschi, de o tendință de diversificare și îmbogățire cantitativă a textului, prin alternarea traducerii prin report cu traducerea prin varii definiții ce nu sunt întotdeauna corecte (cazul *Kapo*). Aceeași tendință de diversificare este remarcată, în cazul Dianei Crupenschi, când este vorba de traducerea numelor metaforice și injurioase care revin în textul original de câteva ori. Traducerea creativă la care face apel traducătoarea se soldează deseori cu transmiterea unor sensuri false și distrugerea interconexiunilor create în original (în cazul traducerii numelor *somnambule*, "musulman", *chiens pouilleux*). Bianca Zamfirescu și Diana Crupenschi apelează destul de frecvent la traducerea creativă și în cazul transunerii numelor ce creează câmpul lexical *feu*. Uneori aceasta reflectă rezultatul propriilor reinterpretări ale originalului, când o idee sau o imagine este fie înlocuită cu alta (în cazul *cedres*), fie anticipată (în cazul *brasier*).

Din cel de-al doilea câmp semantic al textului testimonial *La Nuit*, am supus analizei traductologice numele de sărbători religioase pe care Wiesel le amintește în mărturia sa ca pe niște repere cronologice și numele de texte și discipline iudaice, ce reprezintă, de fapt, cultureme. Și aici strategiile de traducere adoptate diferă: Bianca Zamfirescu și Diana Crupenschi urmează aceeași linie de aclimatizare a denumirilor proprii, străine culturii-țintă, prin transcrierea lor în română, pe când Lia Decei preferă reportul. Este de menționat faptul că Bianca Zamfirescu este singura care însoțește câteva din aceste nume cu note, dar acestea lipsesc sau sunt insuficiente tocmai în cazul numelor care necesită explicații pentru o mai bună înțelegere a textului (*Roch Hachana* și *Yom Kippour*). Observăm, de asemenea, saltul cultural realizat de toate trei traducătoarele în traducerea sărbătorii *la Pentecôte* (echivalentul francez pentru Șavuot), dar și în traducerea numelui *sabbat* (șabat), de către Bianca Zamfirescu și Diana Crupenschi, cel din urmă fapt conducând la pierderea unei idei importante exprimate în text.

Ultimul capitol al tezei cuprinde analiza comparativă a versiunilor franceză și italiană ale romanului lui N. Dabija *Tema pentru acasă*, care vizează procedeele aplicate de către Maria Antoaneta Hâncu și Olga Irimciuc în traducerea numelor. În domeniul nostru de analiză sunt incluse, întâi de toate, numele ce concură la crearea câmpului lexical "Lumină", căci tocmai lumina, pe care o reflectă romanul, îl face deosebit în abordarea temei gulagului. Folosim "sursa luminii" drept criteriu de selectare și grupare a numelor comune. Acest lucru ne permite să observăm coerența (sau incoerența) traducerilor, fidelitatea (sau infidelitatea) în transmiterea ideilor și creativitatea (sau lipsa acesteia) în reproducerea figurilor din original. Astfel, remarcăm la Olga Irimciuc un spirit creativ debordant care o împiedică uneori să păstreze linia originalului, aruncând-o în extrema propriilor reinterpretări. Acestea fie afectează coerența narațiunii, fie reduc sau modifică spațiul imaginar pe care îl creează romanul, fie oferă clarificări acolo unde se lasă loc pentru imaginație. O atenție deosebită acordăm perechii de nume *Poiana – poiana* (toponim / nume comun) care sunt locuri scăldate în lumină, luminate de soare și stele, dar și de

pace și iubire. Constatăm că ecoul ce răsună în original, datorat apariției în capitolul „Nuntă în taiga” a singurelor ocurențe din roman ale numelui comun *poiană*, se pierde în textele traduse odată cu traducerea literală a numelui comun și reportarea numelui propriu în limbile țintă. Niciuna din traducătoare însă nu a ținut să transmită, în versiunile create, cel puțin ideea din original prin însoțirea reportului cu o notă privind etimologia numelui localității *Poiana* care a fost exploatată de autor.

Culturemele reprezintă a doua categorie de nume supuse analizei traductologice. Acestea sunt grupate în funcție de cultura-sursă. Astfel, distingem trei categorii: nume ce fac referire la cultura românească, nume ce fac trimiteri la realități caracteristice sistemului ruso-sovietic și nume ce se referă la alte culturi. Analiza comparativă ne arată că atât M. A. Hâncu, cât și O. Irimciuc adoptă mai degrabă o strategie de aclimatizare a culturemelor, recurgând la traducerea lor prin definiții, nume generice (hiperonime), sinonime parțiale sau la traducerea lor literală, în cazul în care culturemele au fost împrumutate și de limba-țintă și fixate aici, prin adaptare (*izbă, samovar, cnut, soviet, iurtă*). Sunt traduse literal chiar și titlurile de opere (poezii), fără să se păstreze forma lor originală. În încercarea de a găsi soluții pentru înlocuirea culturemelor cu nume din limbajul comun, M. A. Hâncu eșuează uneori, realizând salturi culturale (în cazul traducerii numelor *colac, cojocică, plăcintă*). Reportul este folosit de traducătoare izolat, doar pentru unele nume. Sunt reportate, fără transliterare sau transcriere, numele a patru poeți români, doar Olga Irimciuc însoțind reportul cu note explicative. În același timp, în textele traduse ajung prin transcriere trei denumiri proprii („Pravda”, „Katiușa”, „Belomor-kanal”), în schimb o altă denumire proprie („Ciornâi voron”) este omisă de Irimciuc și tradusă literal de Hâncu, traducerea literală nefiind recomandată în acest caz, așa cum soluția este reportul însoțit de o notă. În cazul culturemelor ce au mai multe ocurențe în textul original, se întâmplă ca traducătoarele să aplice de fiecare dată un procedeu de traducere diferit, obținând astfel diferite nume în textul tradus (*izbă, iurtă, „damen-vals”*). Remarcăm, de asemenea, tendința Olgăi Irimciuc de a veni cu ”corectări” (schimbarea formelor numelor) asupra textului original, fapt observat atât în traducerea culturemelor („*damen-vals*”), cât și în traducerea numelor proprii (*Ozea Mendelstam*) din categoria celor ce aparțin unor personaje cu statut special în roman (între realitate și ficțiune) și care fac obiectul analizei noastre într-o ultimă secvență a capitolului.

Cele două analize comparative realizate în cadrul cercetării noastre ne permit să evaluăm calitatea operelor traductive și să conchidem, totodată, asupra procedeelelor care se vor a fi folosite în traducerea numelor, atunci când acestea fac parte dintr-un text testimonial sau memorial (text ce combină realitatea cu ficțiunea) despre lagărele de concentrare naziste și sovietice, texte specifice, cu un anume limbaj, care cer, mai mult decât orice alt text literar, respect pentru litera originalului (ca formă și sens).

Importanța și originalitatea cercetării.

Prin cercetarea pe care am realizat-o și ale cărei rezultate le-am prezentat în teza noastră de doctorat, intenționăm să atragem atenția traducătorilor asupra fondului bogat al literaturii testimoniale și memoriale scrise în limba franceză despre Holocaust, patrimoniu ce rămâne în mare parte neatins de fenomenul traducerii și care merită a fi adus în fața cititorului român. Prin urmare, cei interesați vor găsi în această lucrare multe titluri de texte ce își așteaptă traducătorul. Totodată, cercetarea noastră este una de deschidere a căilor spre literatura despre Gulag scrisă în Basarabia, literatură ce nu a mai fost abordată până acum în România. Cercetătorii interesați de memorialistică vor descoperi în lucrarea noastră nume și titluri posibil nemaiauzite sau lăsate în umbră, pe care vor ști să le scoată la lumină. În același timp, teza noastră este o invitație la traducere a textelor românești care vorbesc, într-un alt mod, despre istoria neamului nostru și

care, prin traducere, ar reuși să cuprindă cât mai multe spații lingvistice pentru a-și transmite mesajul.

Deși una dintre cele mai sonore voci ale supraviețuitorilor Holocaustului, cea a lui Elie Wiesel, a fost adusă în România prin intermediul a trei versiuni, acestea nu au fost supuse, până în prezent, unei critice din punct de vedere al teoriei și practicii traducerii. Demersul nostru este o primă încercare de evaluare, prin comparație, a celor trei versiuni românești ale textului testimonial *La Nuit*. Critica pe care am realizat-o privind traducerea numelor este una constructivă. Am analizat alegerile traducătoarelor și am arătat, aducând argumente, care dintre acestea sunt reușite și care deviază de la linia originalului. Totodată, am venit cu soluții proprii acolo unde am demonstrat că niciuna din opțiunile oferite nu este potrivită și trădează textul original. De asemenea, noutatea cercetării noastre constă în abordarea critică, din punct de vedere traductologic, a textelor rezultate din traducerea în limbile franceză și italiană a romanului *Tema pentru acasă* de N. Dabija. Analiza procedurilor aplicate la traducerea numelor permite situarea versiunii franceze la hotar între modelul vechi de traduceri, observat până în anii 1980, model ce privilegia lizibilitatea în franceză, și modelul nou, înregistrat de istoria traducerilor în limba franceză (*Histoire des traductions en langue française*) în ultimii douăzeci de ani, care nu presupune transformarea textului tradus într-un text "original".

Cercetarea noastră, bazată pe analiza comparativă a versiunilor a două opere reprezentative din literatura testimonială și memorială scrisă despre lagărele de concentrare naziste și despre gulag, ne permite să afirmăm că anume strategia de prezervare a elementelor străine culturii-țintă este cea care trebuie adoptată în procesul de traducere, căci elementele străine (cuvinte din limbajul concentraționar, culturile, nume și denumiri proprii) fac parte din specificul acestei literaturi.

Bibliografie

Corpus supus analizei (literatura despre Holocaust) :

- Wiesel, Elie (1958) : *La Nuit*, Paris, les Éditions de Minuit.
Wiesel, Elie (2007) : *La Nuit*, Paris, les Éditions de Minuit.
Wiesel, Elie (1989) : *Noaptea. Porțile pădurii*, trad. Bianca Zamfirescu, București, Univers.
Wiesel, Elie (2005) : *Noaptea*, trad. Diana Crupenschi, București, Univers.
Wiesel, Elie (2012) : *Noaptea*, trad. Lia Decei, București, Corint (format electronic).

Corpus supus analizei (literatura despre Gulag) :

- Dabija, Nicolae (2018a [2009]) : *Tema pentru acasă*, Chișinău, Ed. pentru Literatură și Artă.
Dabija, Nicolae (2015) : *Devoir à rendre*, trad. Maria Augustina Hâncu avec la collaboration de Constantin Frosin, Paris, Société des Ecrivains.
Dabija, Nicolae (2018b) : *Compito per domani*, trad. Olga Irimciuc, Perugia, Graphe.it Ed.

Alte mărturii, memorii și scrieri memorale :

Despre Holocaust

- Levi, Primo (2012 [1958, 1989]) : *Se questo è un uomo*, Torino Einaudi (format electronic).
Levi, Primo (1974) : *Mai e acesta oare un om?*, trad. Doina Condrea Derer, București, Univers.
Levi, Primo (1987) : *Si c'est un homme*, trad. Martine Schruoffeneger, Julliard (format electronic).
Loridan-Ivens, Marceline, Perrignon, Judith (2015): *Et tu n'es pas revenu*, Grasset.
Rogerie, André (1987) : « Chambres à gaz au camp d'Auschwitz-Birkenau », *Le Monde Juif*, n° 125 (1), pp. 3-14.
Rogerie, André (2013) : « Shoah », *Inflexions*, 2013/2, n° 23, pp 55-61.
Semprun, Jorge, Wiesel, Élie (1995) : *Se taire est impossible*, Éditions Mille et une nuits / Arte Éditions.
Vaisman, Sima (1990 [1945]) : « Une déportée à Auschwitz témoigne : *Parmi les cris un chant s'élève* », *Le Monde Juif*, n° 140 (4), pp. 153-181.
Wiesel, Elie (1994) : *Tous les fleuves vont à la mer (Mémoires)*, Paris, les Éditions du Seuil.
Wiesel, Elie (1997) : *Toate fluviile curg în mare*, trad. Felicia Antip, București, Hasefer.
Wiesel, Elie (2006) : *Night*, trad. Marion Wiesel, New York: Hill and Wang (format electronic).

Despre Gulag

- Bicec-Zanardelli, Lilia (2019) : *Lagărul 33*, Chișinău, Cartier.
Costenco, Nicolai (1998) : *Povestea Vulturului*, Chișinău, Editura ARC.
Crihan, Dumitru (1995) : « Un alt nume », in Serafim Saka, *Basarabia în gulag*, Chișinău, Editura Uniunii Scriitorilor, Meridianul 28, pp. 5-30.
Crihan, Dumitru (1998) : *Invitație în iad*, Chișinău, Î.E.P. « Știința ».
Marinat, Alexei (2017 [1999]) : *Eu și lumea*, Chișinău, Cartier.
Pirogan, Vadim (1995a) : « Nu ne-a fost dat », in Serafim Saka, *Basarabia în gulag*, Chișinău, Editura Uniunii Scriitorilor, Meridianul 28, pp. 75-102.
Pirogan, Vadim (1995b) : *Cu gândul la tine, Basarabia mea : din mărturiile unui vinovat fără vină ...*, Chișinău, Editura Enciclopedică « Gheorghe Asachi ».
Saka, Serafim (1995) : *Basarabia în gulag*, Chișinău, Editura Uniunii Scriitorilor, Meridianul 28.
Vangheli, Spiridon (2014 [2001]) : *Copii în cătușele Siberiei*, Chișinău, Editura pentru copii.
Vasiliev, Boris (2010) : *Stalin mi-a furat copilăria*, Chișinău, Baștina-Radog.

Studii teoretice :

Traductologie și lingvistică

- Ballard, Michel (1998) : « La traduction du nom propre comme négociation », *Palimpsestes*, 11, URL : <http://palimpsestes.revues.org/1542>.
- Ballard, Michel (2001) : *Le nom propre en traduction*, Ophrys.
- Ballard, Michel (2003) : *Versus : la version réfléchie*, vol.I, Ophrys.
- Ballard, Michel (2005) : « Les stratégies de traduction des désignateurs de référents culturels », in Ballard (ed.), *La traduction, contact de langues et de cultures* (1) (travaux du CERTA), Arras, Presses de l'Université d'Artois, pp. 125-151.
- Ballard, Michel (2006) : « À propos des procédés de traduction », in *Palimpsestes* [en ligne], 2006, URL : <http://journals.openedition.org/palimpsestes/386>.
- Berman, Antoine (1999 [1984]) : *La traduction et la lettre ou L'auberge du lointain*, Paris, Éditions du Seuil.
- Berman, Antoine (1990) : « La retraduction comme espace de la traduction », *Palimpsestes*, n° 4, pp. 1-7.
- Berman, Antoine (2013 [1995]) : *Pour une critique des traductions : John Donne*, Paris, Gallimard.
- Bosredon, Bernard (2012) : « Entre dénomination et catégorisation : la signalétique », *Langue française*, 2012/2 (n° 174), pp. 11-26, DOI : 10.3917/lf.174.0011.
- Cance, Caroline & Dubois, Danièle (2015) : « Dire notre expérience du sonore : nomination et référencement », *Langue française*, 2015/4 (n° 188), pp. 15-32, DOI : 10.3917/lf.188.0015.
- Cigada, Sergio (2009) : « Le concept de synonymie entre “langue” et “parole” », *Cahiers de l'Association internationale des études françaises*, n° 61, pp. 13-29, DOI : <https://doi.org/10.3406/caief.2009.2566>.
- Constantinescu, Muguraș (2013) : *Pour une lecture critiques des traductions : réflexions et pratiques*, Paris, L'Harmattan.
- Constantinescu, Muguraș (2020) : « Despre retraducere din perspectiva unei istorii a traducerilor », *Perspectivile și Problemele Integrării în Spațiul European al Cercetării și Educației*, vol. 7, partea 2, pp. 386-391, URL : https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/386-391.pdf.
- Courbon, Bruno & Martinez, Camille (2012) : « Représentations lexicographiques de la dénomination. Le traitement de *appeler*, *désigner*, *nommer* et *dénommer* dans les dictionnaires monolingues du français », *Langue française*, 2012/2 (n° 174), pp. 59-75, DOI : 10.3917/lf.174.0059.
- Doualan, Gaëlle (2013) : « La synonymie, relation d'équivalence, un artefact de la pensée ? », *Équivalences*, 40e année, n° 1-2, pp. 15-42, DOI : <https://doi.org/10.3406/equiv.2013.1378>.
- Frath, Pierre (2015) : « Dénomination référentielle, désignation, nomination », *Langue française*, 2015/4 (n° 188), pp. 33-46, DOI : 10.3917/lf.188.0033.
- Gary-Prieur, Marie-Noëlle (2005) : « Où il est montré que le nom propre n'est (presque) jamais “modifié” », *Langue française*, 2005/2 (n° 146), pp. 53-66, DOI : 10.3917/lf.146.0053.
- Gary-Prieur, Marie-Noëlle (2016) : « Le nom propre comme catégorie de la grammaire », *Langue française*, 2016/2 (n° 190), pp. 45-64, DOI : 10.3917/lf.190.0045.
- Grass, Thierry (2006) : « La traduction comme appropriation : le cas des toponymes étrangers », *Meta*, n° 51(4), pp. 660-670, DOI : 10.7202/014333ar.
- Hewson, Lance (2013) : « Comment peut-on être traductologue ? », *Atelier de traduction*, n° 24, pp.31-44.

- Hilgert, Emilia (2016a) : « L'analogie est-elle plus explicite que la métaphore ? », *Langue française*, 2016/1 (n° 189), pp. 67-86, DOI : 10.3917/lf.189.0067.
- Hilgert, Emilia (2016b) : « Seuils internes du nom propre : un point de vue sémantique », *Langue française*, 2016/2 (n° 190), pp. 79-92, DOI : 10.3917/lf.190.0079.
- Huyghe, Richard (2015) : « Les typologies nominales : présentation », *Langue française*, 2015/1 (n° 185), pp. 5-27, DOI : 10.3917/lf.185.0005.
- Jonasson, Kerstin (2005) : « La modification du nom propre dans une perspective contrastive », *Langue française*, 2005/2 (n° 146), pp. 67-83, DOI : 10.3917/lf.146.0067.
- Jonasson, Kerstin (2016) : « Le nom propre métonymique : massif et/ou comptable ? Le cas du nom propre *Zlatan* en français et en suédois », *Langue française*, 2016/2 (n° 190), pp. 121-138, DOI : 10.3917/lf.190.0121.
- Jurgenson, Luba et al. (2019) : « Quelques remarques générales sur la traduction des témoignages », in *Histoire des traductions en langue française, XXe siècle*, sous la direction de Bernard Banoun, Isabelle Poulin et Yves Chevrel, Éditions Verdier, pp. 863-874.
- Kleiber, Georges (1984) : « Dénomination et relations dénominatives », *Langages*, n° 76, pp. 77-94, DOI : <https://doi.org/10.3406/lgge.1984.1496>.
- Kleiber, Georges (1996) : « Noms propres et noms communs : un problème de dénomination. », *Meta*, n° 41(4), pp. 567-589, DOI : <https://doi.org/10.7202/003323ar>.
- Kleiber, Georges (2001) : « Remarques sur la dénomination », *Cahiers de praxématique* [en ligne], n° 36, article 1, DOI : <https://doi.org/10.4000/praxématique.292>.
- Kleiber, Georges (2005) : « Les noms propres « modifiés » par *même* », *Langue française*, 2005/2 (n° 146), pp. 114-126, DOI : 10.3917/lf.146.0114.
- Kleiber, Georges (2009) : « La synonymie – “identité de sens” n’est pas un mythe », *Pratiques* [en ligne], n° 141-142, pp.9-25, DOI : <https://doi.org/10.4000/pratiques.1262>.
- Kleiber, Georges (2012) : « De la dénomination à la désignation : le paradoxe ontologico-dénominateur des odeurs », *Langue française*, 2012/2 (n° 174), pp. 45-58, DOI : 10.3917/lf.174.0045.
- Kleiber, Georges (2016) : « Noms propres : dénomination et catégorisation », *Langue française*, 2016/2 (n° 190), pp. 29-44, DOI : 10.3917/lf.190.0029.
- Klingberg, Göte (1986) : *Children's fiction in the hands of translators*, Lund, Gleerup.
- Ladmiral, Jean-René (1994) : *Traduire : théorèmes pour la traduction*, Paris, Gallimard.
- Laforest, Marty & Vincent, Diane (2004) : « La qualification péjorative dans tous ses états », *Langue française*, 2004/4 (n° 144), pp. 59-81, DOI : 10.3917/lf.144.0059.
- Lagorgette, Dominique & Larrivé, Pierre (2004) : « Introduction », *Langue française*, 2004/4 (n°144), pp. 3-12, DOI : 10.3917/lf.144.0003.
- Laurent, Nicolas (2016) : « Le nom propre désigne-t-il une occurrence ? », *Langue française*, 2016/2 (n° 190), pp. 93-108, DOI : 10.3917/lf.190.0093.
- Leroy, Sarah (2005) : « L'emploi exemplaire, un premier pas vers la métaphorisation ? », *Langue française*, 2005/2 (n° 146), pp. 84-98, DOI : 10.3917/lf.146.0084.
- Longhi, Julien (2015) : « L'acte de nommer comme constitution de formes : discoursivité de la production du sens », *Langue française*, 2015/4 (n° 188), pp. 121-136, DOI : 10.3917/lf.188.0121.
- Martinet, Hanne (1982) : « Les noms propres dans la traduction littéraire », *Meta*, n° 27(4), pp. 392-400, DOI : 10.7202/003590ar.
- Mavrodin, Irina (2006) : *Despre traducere: literal și în toate sensurile*, Craiova, Scrisul Românesc, Fundația Editura.

- Mitterand, Henri (1965) : « L'analyse du lexique littéraire. Perspectives et problèmes », *Annales de Bretagne*, tome 72, n° 4, pp. 542-544, URL : https://www.persee.fr/doc/abpo_0003-391x_1965_num_72_4_4554.
- Moirand, Sophie & Reboul-Touré, Sandrine (2015) : « Nommer les événements à l'épreuve des mots et de la construction du discours », *Langue française*, 2015/4 (n° 188), pp. 105-120, DOI : 10.3917/lf.188.0105.
- Monnier, Jean-Michel (1999) : « Parcours d'un champ sémantique: Les chemins de la mort dans la poésie de Jules Supervielle », *Semen* [en ligne], n° 11/1999, URL : <http://journals.openedition.org/semen/2900>.
- Mounin, Georges (1963) : *Les problèmes théoriques de la traduction*, Paris, Gallimard.
- Noailly, Michèle (2016) : « Faire du Np ou l'art du plagiat », *Langue française*, 2016/2 (n° 190), pp. 109-120, DOI : 10.3917/lf.190.0109.
- Paissa, Paola (2009) : « Parasyonymes et euphémismes : une zone d'intersection possible. », *Cahiers de l'Association internationale des études françaises*, n° 61, pp. 71-86, DOI : <https://doi.org/10.3406/caief.2009.2569>.
- Petit, Gérard (2005) : « Synonymie et dénomination », *Linx* [en ligne], n° 52, pp. 97-112, DOI : 10.4000/linx.198.
- Petit, Gérard (2012) : « Pour un réexamen de la notion de dénomination », *Langue française*, 2012/2 (n° 174), pp. 27-44, DOI : 10.3917/lf.174.0027.
- Roux-Faucard, Geneviève (2006) : « Intertextualité et traduction », *Meta*, n° 51(1), pp. 98-118, DOI : 10.7202/012996ar.
- Siblot, Paul (1994) : « Lecture de : Le nom propre. Construction et interprétations de K. Jonasson », *Cahiers de praxématique* [en ligne], n° 23, article 11, DOI : <https://doi.org/10.4000/praxematique.1520>.
- Vaxelaire, Jean-Louis (2016) : « De la définition linguistique du nom propre », *Langue française*, 2016/2 (n° 190), pp. 65-78, DOI : 10.3917/lf.190.0065.
- Wilmet, Marc (2016) : « Ces noms communément appelés *propres* et improprement appelés *communs* », *Langue française*, 2016/2 (n° 190), pp. 15-28, DOI : 10.3917/lf.190.0015.

Teoria literaturii

- Aïssaoui, Driss (2002) : « Les Mémoires: un genre errant », *Dalhousie French Studies*, vol. 61 (Winter 2002), pp. 12-26.
- Amstutz, Delphine (2009) : « Mémoire(s) au carrefour des genres », *Acta fabula*, vol. 10, n° 7, « Mémoires & littérature », Août-Septembre 2009, DOI : 10.58282/acta.5175.
- Barjonet, Aurélie (2019) : « Une définition de la littérature mémorielle est-elle possible ? », *Mémoires en jeu*, n° 8, avril 2019, pp. 97-101, URL : https://www.academia.edu/40499709/_Une_d%C3%A9finition_de_la_litt%C3%A9rature_m%C3%A9morielle_est-elle_possible_M%C3%A9moires_en_jeu_n_8_avril_2019_p_97-101.
- Bertrand, Lucie (2008) : « "Récit concentrationnaire" et "prose d'idées" », *Cahiers de Narratologie*, 14 / 2008, URL : <http://journals.openedition.org/narratologie/523>.
- Bourneuf, Roland (2009) : « Paroles de survivants » (compte rendu : Christiane Kègle (dir.), *Les récits de survivance, Modalités génériques et structures d'adaptation au réel*, Presses de l'Université Laval, Québec, 2007, 264 p.), *Nuit blanche*, n° 114, pp. 58-61, URI : <https://id.erudit.org/iderudit/19511ac>.

- Coquio, Catherine (2003) : « L'émergence d'une "littérature" de non-écrivains: les témoignages de catastrophes historiques », *Revue d'histoire littéraire de la France*, n° 2, pp. 343-363, URL : <https://eduscol.education.fr/odyseeum/lemergence-dune-litterature-de-non-ecrivains>.
- Coquio, Catherine (2006) : « Inhumain, "illisible" : le témoin et son lecteur », *L'illisible*, textes réunis par Liliane LOUVEL et Catherine RANNOUX, La Licorne, Presses Universitaires de Rennes, pp. 171-185, URL : <https://eduscol.education.fr/odyseeum/quest-ce-que-le-temoignage-litteraire>.
- Coquio, Catherine (2011) : « La construction de l'objet "témoignage littéraire" », URL : <https://eduscol.education.fr/odyseeum/quest-ce-que-le-temoignage-litteraire>.
- Coquio, Catherine (2017) : « Les enjeux anthropologiques du témoignage », in Ph. Mesnard éd., *La littérature testimoniale, ses enjeux génériques*, SFLGC, pp. 83-122, URL : <https://eduscol.education.fr/odyseeum/les-enjeux-anthropologiques-du-temoignage>.
- Coudurier, Perrine (2013) : « Les camps & après », *Acta fabula*, vol. 14, n° 5, « L'aire du témoin », DOI : 10.58282/acta.7970.
- Cron, Adélaïde (2007) : « Les Mémoires à l'avènement de l'âge démocratique », *Acta fabula*, vol. 8, n° 6, Novembre-Décembre 2007, DOI : 10.58282/acta.358.
- Cru, Jean Norton (1930) : *Du témoignage*, Paris, Gallimard.
- Demarolle, Pierre et al. (2008) : *Les Genres littéraires de la mémoire*, Nancy, Presses universitaires de Nancy, coll. « Europe XVI-XVII».
- Depretto, Laure (2009) : « Quel genre pour quel moi ? Les paradoxes du récit de soi », *Acta fabula*, vol. 10, n° 7, « Mémoires & littérature », Août-Septembre 2009, DOI : 10.58282/acta.5169.
- Detue, Frédéric (2010) : « Quand écrire, c'est blesser (les lecteurs) : témoignages des camps et communauté négative », *Études littéraires*, n° 41(2), pp. 59-79, DOI : <https://doi.org/10.7202/045160ar>.
- Detue, Frédéric (2013a) : « Le schisme littéraire des témoignages de la Grande Guerre », *Vox Poetica : Lettres et sciences humaines* [en ligne], URL : <https://vox-poetica.com/t/articles/detue2013.html>.
- Detue, Frédéric (2013b) : « "Fiction vs témoignage" ? », *Acta fabula*, vol. 14, n° 5, « L'aire du témoin », DOI : 10.58282/acta.7984.
- Detue, Frédéric et Lacoste, Charlotte (2016) : « Ce que le témoignage fait à la littérature », *Europe. Témoigner en littérature* (1041-1042), pp. 3-15.
- Genon, Arnaud (2008) : « Littératures testimoniales et expérience concentrationnaire », *Acta fabula*, vol. 9, n° 1, DOI: 10.58282/acta.3741.
- Iosifescu, Silvian (1972) : « Prefață », in *Literatura mărturisirilor de la Cellini la Malraux*, vol. I, București, Editura Minerva.
- Hersant, Marc (2009a) : « Introduction » à *Le discours de vérité dans les Mémoires du duc de Saint-Simon*, Paris, Honoré Champion, coll. "Les dix-huitièmes siècles".
- Hersant, Marc (2009b) : « Vitalité des Mémoires au XXe siècle », *Acta fabula*, vol. 10, n° 7, « Mémoires & littérature », Août-Septembre 2009, DOI : 10.58282/acta.5167.
- Jeannelle, Jean-Louis (2004) : « Pour une histoire du genre testimonial », *Littérature*, n° 135, 2004, pp. 87-117, URL : https://www.persee.fr/doc/litt_0047-4800_2004_num_135_3_1863.
- Jeannelle, Jean-Louis (2005) : « Histoire littéraire et genres factuels », *Fabula-LhT*, n° 0, « Théorie et histoire littéraire », URL : <http://www.fabula.org/lht/0/jeannelle.html>.

- Jeannelle, Jean-Louis (2007) : « Pour une littérature factuelle », consulté le 07 septembre 2020, URL : https://www.fabula.org/atelier.php?Pour_une_litt%26acute%3Brature_factuelle.
- Jeannelle, Jean-Louis (2008) : « Introduction » à *Écrire ses Mémoires au XXe siècle : déclin et renouveau d'une tradition*, Paris, Gallimard.
- Jeannelle, Jean-Louis (2009) : « Les mémorialistes sont-ils de bons témoins de leur temps ? », consulté le 03 août 2020, URL : https://www.fabula.org/atelier.php?Temoins_du_temps (page mise à jour le 26 avril 2020).
- Jeannelle, Jean-Louis (2011) : « Témoignage et modalités d'accréditation », in D. Legallois, Y. Malgouzou et L. Vigier (dir.), *L'Accréditation des discours testimoniaux*, Toulouse, Éditions universitaires du Sud, pp. 11-22.
- Lanfranchi, Thibaud (2009) : « Les lieux de l'histoire : écriture, sources & témoignage », *Acta fabula*, vol. 10, n° 7, « Mémoires & littérature », Août-Septembre 2009, DOI : 10.58282/acta.5174.
- Louwagie, Fransiska (2006) : « Comment dire l'expérience des camps: fonctions transmissives et réparatrices du récit testimonial. », *Études littéraires*, 38/1 (2006), pp. 57-68, URI: <https://id.erudit.org/iderudit/014822ar>.
- Louwagie, Fransiska (2008) : « Des cris par-delà le silence : témoignage & littérature », *Acta fabula*, vol. 9, n° 7, DOI: 10.58282/acta.4390.
- Mesnard, Philippe (2007a) : « Écritures d'après Auschwitz », *Tangence*, n° 83, pp. 25-43, DOI : <https://doi.org/10.7202/016763ar>.
- Mesnard, Philippe (2007b) : interview despre lucrarea sa *Témoignage en résistance*, Paris, Stock, 2007; interview realizat de Alexandre Prstojevic și Luba Jurgenson, URL : <https://www.fabula.org/actualites/article20588.php>.
- Mesnard, Philippe (2016) : « Témoigner en littérature » (recenzie, revista *Europe*, n° 1041-1042, ianuarie-februarie 2016, 348 p.), *Mémoires en jeu*, n° 1, septembrie 2016.
- Parent, Anne Martine (2006a) : « D'un nécessaire passage du témoin » (recenzie, Bornand, Marie, *Témoignage et fiction. Les récits de rescapés dans la littérature de langue française (1945-2000)*, Genève, Librairie Droz, 2004), *Études littéraires*, n° 38 (1), pp. 109-111, DOI : <https://doi.org/10.7202/014829ar>.
- Parent, Anne Martine (2006b) : « Trauma, témoignage et récit : la dérouté du sens », *Protée*, n° 34 (2-3), pp. 113-125, DOI : <https://doi.org/10.7202/014270ar>.
- Perrin, Jean-François (2009) : « L'histoire absolument : Saint-Simon », *Acta fabula*, vol. 10, n° 7, « Mémoires & littérature », DOI : 10.58282/acta.5170.
- Prstojevic, Alexandre (2009a) : « Le sens de la forme. La Shoah, le roman et le "partage du sensible" », *Revue de littérature comparée*, n° 329 (2009/1), pp. 85-100.
- Prstojevic, Alexandre (2009b) : « L'indicible et la fiction configuratrice », *Protée*, n° 37/2 (2009), pp. 33-44, URI: <https://id.erudit.org/iderudit/038453ar>.
- Prstojevic, Alexandre (2014a) : « "Quelque chose de moi en Europe centrale où le vent souffle en Yiddish" (Régine Robin et la naissance du récit hybride) », *Cahiers de Narratologie*, n° 26, URL : <http://journals.openedition.org/narratologie/6847>.
- Prstojevic, Alexandre (2014b) : « De la "testimonialisation" des récits de fiction (à propos de *L'Oiseau bariolé* de Jerzy Kosinski) », URL : <https://www.fabula.org/ressources/atelier/?Testimonialisation>.
- Ricœur, Paul (2000) : « Aux origines de la mémoire, l'oubli de réserve », *Esprit*, n° 266/267 (8/9), pp. 32-47.

- Ricœur, Paul (2003) : « La mémoire saisie par l'histoire », *Revista de Letras*, vol. 43, n° 2, pp. 15-25.
- Ricœur, Paul (2006) : « Mémoire, Histoire, Oubli », *Esprit*, n° 323 (3/4), pp. 17-26.
- Robin, Régine (1989) : « Structures mémorielles, littérature et biographie », *Enquête*, n° 5/1989, URL : <http://journals.openedition.org/enquete/116>.
- Souny, Élisabeth (2009) : « Le déni : l'effacement du passé par la mémoire collective », *Acta fabula*, vol. 10, n° 7, DOI : 10.58282/acta.5131.

Studii critice (literatura despre Holocaust) :

- Anissimov, Myriam (2002) : « Sur Romain Gary », *Revue d'histoire de la Shoah*, n° 176 (2002/3), pp. 139-146, URL: <https://www.cairn.info/revue-revue-d-histoire-de-la-shoah1-2002-3-page-139.htm>.
- Burgelin, Claude (2002) : « Perec et la judéité : une transmission paradoxale », *Revue d'histoire de la Shoah*, n° 176 (2002/3), pp. 167-182, URL : <https://www.cairn.info/revue-revue-d-histoire-de-la-shoah1-2002-3-page-167.htm>.
- Cotroneo, Maria (2013) : *Entre fiction et témoignage : les enjeux théoriques de la pratique testimoniale et la présence du doute dans les récits de la Shoah d'Elie Wiesel et d'Imre Kertész*, thèse de doctorat, Québec, Université de Laval, URL : <https://corpus.ulaval.ca/jspui/bitstream/20.500.11794/24610/1/30103.pdf>.
- Dayan-Rosenman, Anny (2002) : « Héritiers d'un désastre sans mots », *Revue d'histoire de la Shoah*, n° 176 (2002/3), pp. 147-166, URL : <https://www.cairn.info/revue-revue-d-histoire-de-la-shoah1-2002-3-page-147.htm>.
- Fine, Ellen S. (2002) : « Élie Wiesel : un témoignage au second degré », trad. de l'anglais Gisèle Martin, *Revue d'Histoire de la Shoah*, n° 176 (2002/3), pp. 50-67, URL : <https://www.cairn.info/revue-revue-d-histoire-de-la-shoah1-2002-3-page-50.htm>.
- Frunză, Sandu (2014 [2010]) : *Dumnezeu și Holocaustul la Elie Wiesel. O etică a responsabilității*, București, Editura Contemporanul (édition digitale).
- Kahn, Michèle (2002) : « Écrire sur la Shoah », *Revue d'histoire de la Shoah*, n° 176 (2002/3), pp. 207-212, URL: <https://www.cairn.info/revue-revue-d-histoire-de-la-shoah1-2002-3-page-207.htm>.
- Kauffmann, Judith (2002) : « Pour (re)lire Anna Langfus. Survivre/ résister. Et après ... », *Revue d'histoire de la Shoah*, n° 176 (2002/3), pp. 100-114, URL : <https://www.cairn.info/revue-revue-d-histoire-de-la-shoah1-2002-3-page-100.htm>.
- Kaufmann, Francine (2002) : « Les enjeux de la polémique autour du premier best-seller français de la littérature de la Shoah », *Revue d'histoire de la Shoah*, n° 176 (2002/3), pp. 68-96, URL : <https://www.cairn.info/revue-revue-d-histoire-de-la-shoah1-2002-3-page-68.htm>.
- Langfus, Anna (2002 [1961 in *L'Arche*]) : « Il ne suffit pas d'être sincère pour être vrai », *Revue d'Histoire de la Shoah*, n° 176 (2002/3), pp. 115-116, URL : <https://www.cairn.info/revue-revue-d-histoire-de-la-shoah1-2002-3-page-115.htm>.
- Ruszniewski-Dahan, Myriam (1998) : « La Shoah, entre mémoire et roman », *Revue d'Histoire de la Shoah*, n° 162 (1998/1), pp. 141-163, URL : <https://www.cairn.info/revue-revue-d-histoire-de-la-shoah1-1998-1-page-141.htm>.
- Ruszniewski-Dahan, Myriam (2002a) : « Patrick Modiano : prière d'insérer », *Revue d'Histoire de la Shoah*, n° 176 (2002/3), pp. 186-199, URL : <https://www.cairn.info/revue-revue-d-histoire-de-la-shoah1-2002-3-page-186.htm>.

- Ruszniewski-Dahan, Myriam (2002b) : « Bernard Lamarche-Vadel : de la littérature comme pierre tombale », *Revue d'Histoire de la Shoah*, n° 176 (2002/3), pp. 200-206, URL : <https://www.cairn.info/revue-revue-d-histoire-de-la-shoah1-2002-3-page-200.htm>.
- Seiman, Naomi (1996) : « Elie Wiesel and the Scandal of Jewish Rage », *Jewish Social Studies, New Series*, n° 3/1, pp. 1-19.
- Stevens, Christa (2013) : « Le scandale de Piotr Rawicz. *Le sang du ciel*, la Kabbale et l'écriture sacrilège. », *Image [&] Narrative*, vol. 14, n° 2, pp. 8-15, URL : <https://www.imageandnarrative.be/index.php/imagenarrative/article/view/309/257>.

Studii critice (literatura despre Gulag). Interviuuri cu N. Dabija :

- Bahna, Mioara (2020) : « Sincope individuale și colective – Nicolae Dabija : *Tema pentru acasă* », *Plumb*, n° 154 (XVI), pp. 3-4, URL : https://usrbacau.ro/wp-content/uploads/2020/01/1-PLUMB-1-ian.-qxp-1_Layout-1.pdf.
- Bantoș, Ana (2013) : « Literatura de la Est de Prut și reflexele brutalității istoriei. Nicolai Costenco. », *Limba Română*, n° 1-4, pp. 10-32, URL : <https://limbaromana.md/index.php?go=articole&n=2235>.
- Ciobanu, Mircea V. (2011) : « Note la romanul *Tema pentru acasă* de Nicolae Dabija », *Contrafort*, n° 5-6 (199-200), URL : <http://www.contrafort.md/numere/note-la-romanul-tem-pentru-acas-de-nicolae-dabija>.
- Ciocanu, Ion (2005) : « Un memorialist lucid și curajos », *Limba Română*, n° 10, URL : <https://limbaromana.md/index.php?go=articole&n=1818>.
- Crudu, Dumitru (2007) : « Două cărți, două perspective diametral opuse, același scriitor », *Contrafort*, n° 8 (154), URL : <http://www.contrafort.md/old/2007/154/1283.html>.
- Dabija, Nicolae (2018c) : interview réalisée par Irina Niculescu à Turin, « Interviu exclusiv cu academicianul Nicolae Dabija, romanul *Tema pentru acasă* a fost lansat în Italia », le 21 novembre 2018, URL: https://www.gazetaromaneasca.com/observator/comunitate/interviu-exclusiv-cu-academicianul-nicolae-dabija-romanul-tema-pentru-acasa-fost-lansat-italia/?fbclid=IwAR0MQjgRYrtKAS17_ZcW0EkQOowwidRPP_bxBvdh30RhX19LzQOX5MQWaKU.
- Dabija, Nicolae (2019) : interview réalisée par Ognean Stamboliev, « Nicolae Dabija: Taie-le căpetelele inteligenței și poporul nu va mai exista », le 1er janvier 2019, URL : <https://friendshipbridge.eu/ro/2019/01/01/dabija-interview-ro/?fbclid=IwAR1zsXDbPuQ2VAS39WIoBxPoiPFoVdBCYzwnXI5GQiZJ8LYL-i7G43o29o>.
- Giuseppe, Iannozzi (2018) : « *Compito per domani* di Nicolae Dabija : un romanzo destinato a essere letto da più generazioni », le 23 septembre 2018, URL : <https://iannozzigiuseppe.wordpress.com/2018/09/23/compito-per-domani-di-nicolae-dabija-un-romanzo-destinato-a-essere-letto-da-piu-generazioni/>.
- Oprea, Nicolae (2019) : « Istorie tragică și dragoste absolută », *Viața Românească*, n° 6/2019, URL : <https://www.viataromaneasca.eu/revista/2019/07/istorie-tragica-si-dragoste-absoluta>.
- Răileanu, Victoria (2004) : « Amintirea: mod de întrebuințare, precauții și efecte adverse. Reafirmarea genului memorialistic în Moldova epocii de tranziție », *Contrafort*, n° 12 (122), URL : <http://www.contrafort.md/old/2004/122/789.html>.
- Silvestru, Aurelian (2010) : « O lecție a neuitării », *Limba română*, n° 5-6, URL : <https://limbaromana.md/index.php?go=articole&n=960>.

Stanca, George (2013) : « Romanul unui poet: Nicolae Dabija », le 1er avril 2013, URL : <https://adevarul.ro/blogurile-adevarul/romanul-unui-poet-nicolae-dabija-1423859.html>.

Articole despre Holocaust și religia iudaică :

- Baron, Charles (2004): « *Une Française juive est revenue* de Suzanne Birnbaum », compte rendu, *Revue d'histoire de la Shoah*, n° 180 (2004/1), p.471.
- Bensoussan, Georges (1998): « Editorial », *Revue d'Histoire de la Shoah*, n° 162 (1998/1), pp. 4-5, URL : <https://www.cairn.info/revue-revue-d-histoire-de-la-shoah1-1998-1-page-4.htm>.
- Bensoussan, Georges (2002): « Editorial », *Revue d'Histoire de la Shoah*, n° 176 (2002/3), pp. 4-13, URL : <https://www.cairn.info/revue-revue-d-histoire-de-la-shoah1-2002-3-page-4.htm>.
- Chevalier, Yves (2000) : « WIEVIORKA (Annette), *L'Ère du témoin* », recenzie, *Archives de sciences sociales des religions* [En ligne], n° 110, DOI : <https://doi.org/10.4000/assr.20611>.
- Coudreuse, Anne (2007): « Mourir de rire », *Les Moments littéraires*, n° 17, pp. 121-124.
- Eisenberg, Josy (2002) : « Préface », in Adin Steinsaltz, *Introduction au Talmud*, Paris, éd. Albin Michel, pp. 5-7.
- Grynberg, Anne (2002) : « Une mémoire saturée ? », *Les Cahiers de la Shoah*, n° 6 (2002/1), pp. 123-160, URL : <https://www.cairn.info/revue-les-cahiers-de-la-shoah-2002-1-page-123.htm>.
- Klarsfeld, Serge, Weyl, Philippe et al. (2019) : Collection « Témoignages de la Shoah », Catalogue 2019, Ed. Le Manuscrit.
- Kotek, Joël (2003) : « Camps et centres d'extermination au XXe siècle : essai de classification », *Les Cahiers de la Shoah*, n° 7 (2003/1), pp. 45-85, URL : <https://www.cairn.info/revue-les-cahiers-de-la-shoah-2003-1-page-45.htm>.
- Lalieu, Olivier (2001) : « L'invention du "devoir de mémoire" », *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, n° 69 (2001/1), pp. 83-94, URL : <https://www.cairn.info/revue-vingtieme-siecle-revue-d-histoire-2001-1-page-83.htm>.
- Lévy, Claude (1993) : « Heftler Nadine, *Si tu t'en sors... Auschwitz, 1944-1945* », recenzie, *Vingtième Siècle, revue d'histoire*, n° 38, p. 122.
- Loridan-Ivens, Marceline (2009), interview, <https://www.franceculture.fr/emissions/hors-champs/marceline-loridan>.
- Mannarino, Damien (1998) : « La mémoire déportée », *Revue d'Histoire de la Shoah*, n° 162 (1998/1), pp. 12-42, URL : <https://www.cairn.info/revue-revue-d-histoire-de-la-shoah1-1998-1-page-12.htm>.
- Mouchard-Zay, Hélène (2012): « Annette Muller », in A. Muller, *La petite fille du Vel d'Hiv*, Hachette Livre, URL : <https://www.liseuse-hachette.fr/?ean=9782013971560>.
- Osten, Manfred (1999) : Dossier/ Débat: « Martin Walser ou le rappel de la conscience - Remarques à propos du travail sur le passé allemand », URL : http://www.leforum.de/artman/publish/article_142.shtml.
- Rucker, Laurent (2002) : « L'Union Soviétique a-t-elle sauvé des juifs ? », *Les Cahiers de la Shoah*, n° 6 (2002/1), pp. 59-87, URL : <https://www.cairn.info/revue-les-cahiers-de-la-shoah-2002-1-page-59.htm>.
- Saya, Irène (2014) : « Un demi-siècle dans un demi-silence », *Revue d'Histoire de la Shoah*, n° 200 (2014/1), pp. 623-634, URL : <https://www.cairn.info/revue-revue-d-histoire-de-la-shoah-2014-1-page-623.htm>.
- Sofri, Gianni (2011) : « *Vingt mois à Auschwitz* de Suzanne Birnbaum », <http://www.iger.org/2011/01/25/vingt-mois-auschwitz-la-giornata-della-memoStevensria/>.

Trotignon, Yves (1998) : « Quelques réflexions sur les témoignages écrits du système concentrationnaire nazi et la communauté juive », *Revue d'Histoire de la Shoah*, n° 162 (1998/1), pp. 127-140, URL : <https://www.cairn.info/revue-revue-d-histoire-de-la-shoah1-1998-1-page-127.htm>.

Von Furstenberg, Diane (2005): « Honoring My Cousin's Courage », <https://forward.com/culture/2610/honoring-my-cousin-e2-80-99s-courage/>.

Wellers, Georges (1953) : « Survivre pour témoigner », *Le Monde Juif*, n° 63-64 (2), pp. 8-9.

Cărți sfinte (online):

<https://www.aelf.org/bible>

<https://www.bibliaortodoxa.ro/>

<https://emciv.com/bible/lire-la-bible.html>

<https://www.sefarim.fr/>

Dicționare:

Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” (2012) : *DEX - Dicționarul explicativ al limbii române*, ed. a 2-a rev., București, Univers Enciclopedic Gold.

Ciorănescu, Alexandru (2005) : *Dicționarul etimologic al limbii române*, București, Saeculum I. O.

Dicționare și enciclopedii (online) :

<https://dexonline.ro/> (dicționare ale limbii române).

<https://encyclopedia.ushmm.org/> (*Holocaust Encyclopedia*, United States Holocaust Memorial Museum)

<https://www.cnrtl.fr> (Centre National des Ressources Textuelles et Lexicales).

<https://www.cnrtl.fr/definition/> (*Le Trésor de la Langue Française informatisé – TLFi*)

<https://www.cnrtl.fr/definition/academie9/> (*Dictionnaire de l'Académie française*, la 9e édition).

<https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais> (*Dictionnaire de français Larousse*).

<https://www.larousse.fr/encyclopedie> (*L'Encyclopédie Larousse*).

<https://www.littre.org/> (*Le Littré*, Dictionnaire de la langue française par É. Littré).

<https://www.treccani.it/vocabolario/esplicativo/> (*Vocabolario Treccani*, Dizionario della lingua italiana edito dall'Istituto dell'Enciclopedia Italiana).

<https://www.universalis.fr/> (*Eyclopædia Universalis*, encyclopédie numérique de référence du monde francophone)

Cataloge online :

<http://cc.sibimol.bnrn.md/opac>

<https://aleph.bibnat.ro/F?RN=296598379>

<https://gallica.bnf.fr/services/engine/search/advancedSearch/>

<https://www.unesco.org/xtrans/bsform.aspx>

<https://www.worldcat.org/>

Site-uri :

<http://rabinat.ro/>

<http://www.interbible.org/interBible/ecritures/symboles/>

<https://studiu-biblic.ro/>

<https://www.cercleshoah.org/>

<https://www.dvartora.ro/>
<https://www.fondationshoah.org/>
<https://www.inshr-ew.ro/>
<https://www.jewishfed.ro/>
<https://www.memorialdelashoah.org/>